

HATIR GİZLİ Mektupları LATİF KALPATI

PROF. DR.
HALUK
SELVİ

Prof. Dr. Haluk Selvi'nin bu eserinde, 1878-1923 yılları arasında Ermeni Komitacıların gizli mektupları toplanmış ve yayımlanmıştır. Bu mektuplar, Ermeni Komitacıların Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları faaliyetleri ve bu faaliyetlerin sonuçlarını göstermektedir. Ayrıca, Ermeni Komitacıların Osmanlı Devleti'ni değiştirmek için yaptıkları çalışmaların da detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Millet-i Sadıkada İsyân

ERMENİ KOMİTACILARIN GİZLİ MEKTUPLARI

1878-1923

İçindekiler

Önsöz	7
1. Bölüm	
Osmanlı Devleti'nde Haberleşme	
Yıkılan Bir Devletin Postası	13
2. Bölüm	
Yıkılan Bir Devlette Komitalar	23
3. Bölüm	
Ermeni Komitalarının Postası	37
4. Bölüm	
Ermeni Komitalarının Mektupları	59
5. Bölüm	
Mektuplar	85
Sonuç Yerine Son Mektuplar	263
Lozan mektupları	265
Kaynakça	273
İndeks	277

1. Bölüm

Osmanlı Devleti'nde Haberleşme
Yıkılan Bir Devletin Postası

Her mektubun bir hikâyesi vardır; kimi bir olayı haber vermek ya da soruşturmak, kimi bir duyguyu ifade etmek, kimi de bir hareketi planlamak için yazılır. Her ne sebeple yazılırsa yazılırsın mektup, yazan kişinin samimi duygularını taşır, bir güveni ifade eder. Bugün daha çok internet üzerinden haberleşen ve bir kâğıda yazı yazarak haberleşmenin sıcaklığını hissedemeyen insanlar, kâğıt üzerine yazılmış olan bir mektubun ne demek olduğunu pek bilmezler.

Bütün bu unutulmuşluğa rağmen adına mektup dediğimiz, ancak internet üzerinden gönderilen (ve elektronik hale dönüşmüş olan) yazışmalar bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır. 11 Şubat 2010 tarihinde Avrupa Ermeni Birlikleri Forumu (FAAE), internet üzerinden Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'na yönelik açık bir mektup yayınladı. Bu mektubunda Avrupa Ermeni Birlikleri Forumu, Türkiye'nin 2010 Ekimi'nde imzalanan ve iki ülke arasındaki ilişkileri normale dönüştürecek süreci başlatacak olan Türk-Ermeni protokollerini birkaç hafta içerisinde onaylamaması halinde kendilerinin Ermeni Soykırımı'nı uluslararası alanda tanıtmaya sürecini hızlandıracaklarını ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine tüm gücüyle karşı çıkacaklarını, Türkiye'nin birliğe girmesi konusunda karşı tavrı alacaklarını bildirdi.

İnternet üzerinden yayınlanan bu açık mektup, bir tehdit havası taşıyordu ve Ermeni diasporasının alışılmış tavrını gözler önüne seriyordu. Yaklaşık yüz elli yıllık bir alışkanlığın göstergesi olan bu tutum ilk defa görülen bir yaklaşım değildi. Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir Ermenistan kurmak isteyen ve bugün tarihi olarak kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri toprakların iadesini isteyen Ermeni komitaları, çeşitli yollarla Türklere karşı olan düşmanlıklarını hâlâ sürdürmektedir.

Ermeni komitalarının kurulduğu dönem olan XIX. yüzyılın sonunda dünyadaki en önemli iletişim aracı mektuptu. Bu dönemde Avrupa'da ve Amerika'da mektuplaşma posta aracılığı ile yapılıyordu. Osmanlı posta teşkilatının Avrupa'daki kadar örgütlü olduğunu söylemek pek mümkün değildi. Osmanlı posta teşkilatı, XIX. yüzyılın ortalarında modern bir teşkilata kavuşmaya başlamış ancak örgütlenme bütün ülke için gerçekleştirilememişti. Bu dönemde devletin içerisinde bulunduğu siyasi, iktisadi ve askeri dışa bağımlılık, ulaşım ve iletişimde de kendisini gösteriyordu. Osmanlı postalarının çoğu Avusturya ve Fransa postaları tarafından taşınıyordu. Haberleşme örgütünün devlet denetimi altında olmaması, bağımsızlığın ortadan kalkmaya başladığının göstergelerinden biriydi.

Osmanlı Devleti'nde önceleri diplomatik amaçlara yönelik olarak çalışmaya başlayan yabancı posta örgütleri, kısa bir süre sonra nitelik değiştirerek Avrupa devletlerinin kültürel ve ekonomik yayılmacılığında etkin olarak yer alan birer kurum haline dönüştü. Şark Postaları veya Levant Postaları olarak da anılan Osmanlı Devleti'ndeki yabancı posta örgütlerinin yaklaşık 250 yıllık bir geçmişi bulunmaktaydı: Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması'nın 18. maddesi, İstanbul ve Viyana arasında karşılıklı olarak gidip gelecek diplomatik kuryelerin can güvenliklerinin sağlanmasını, gidiş gelişlerin bir düzen içinde gerçekleştirilmesini öngörmekteydi. Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan antlaşmalarla

posta seferlerinin diplomatik nitelikli olarak yapılacağı belirtilmişti.

Osmanlı posta örgütünün uluslararası ihtiyaçları karşılayacak düzeyde bulunmaması nedeniyle önceleri İstanbul'da bulunan elçilikler kendi vatandaşlarının mektuplarını da taşımaya başlamış, daha sonraları bu işlem vapur kumpanyalarıyla devam etmiştir. Özellikle, Avusturya Lloyd Kumpanyası, Osmanlı sahilleri ile Avrupa arasında yaptığı mal taşımacılığının yanı sıra posta taşımacılığını da üstlenmiştir. Bunun ardından Rus ve Yunan vapur şirketleri de posta işlerine girmişlerdir.

Başlangıçta Avusturya ve Rusya'nın fiilen uygulamaya koyduğu posta işleri kısa zamanda diğer Avrupa ülkelerine de bir "hak" olarak tanınmıştır. Fransa, 1812'de Osmanlı ülkesinde posta işlerine başlamıştır. Daha sonra, 1832'de İngiltere'ye ve 1834'te Yunanistan'a Osmanlı Devleti sınırları içinde posta hizmetleri görme hakkı tanınmıştır. 1900 yılı itibarıyla Osmanlı topraklarında Avusturya'nın toplam 33 posta şubesi bulunuyordu. 1840 yılında Osmanlı Posta Teşkilatı'nın modern anlamda kurulmasından sonra yabancı ülkelere Osmanlı topraklarındaki posta işlemlerini durdurmaları istenmiş ancak bundan bir sonuç alınmadığı gibi Avusturya ve Fransa bu talebe kesin bir şekilde karşı çıkarak uygulamalarını devam ettirmişlerdi.

İktisadi, askeri ve sosyal açıdan zayıflayan çok uluslu bir devlette, yabancı müesseselerin artması ve bu müesseseler üzerindeki devlet kontrolünün zayıflaması bağımsızlık hareketlerine girişen farklı unsurlar için bir avantaj oluşturmuştur. Bu avantaj özellikle 1878-1908 yılları arasında daha açık bir şekilde görülmüştür. Sultan II. Abdulhamid bu güçlükleri aşabilmek için muhalif yayınları engelleme ve bunların ülke içerisine girmesini önlemek için çeşitli yollara başvuruyordu. Ülke içerisinde artan ayrılıkçı hareketlerin önüne geçmek için çeşitli tedbirler alınıyor, Ermeni, Bulgar ve Rum komitacılarının haberleşmelerine engel olunmaya çalışılıyordu. Bütün bu tedbirlere rağmen

1900'lü yılların başında, Rusya, İngiltere ve Fransa gibi Osmanlı Devleti'nde posta örgütüne sahip ülkelerde basılan milliyetçi Ermeni ve Rum yayınları bu ülkelerin postaları aracılığıyla neredeyse günü gününe İstanbul'a ulaşıyordu.

Sultan Abdulhamid döneminde postanelerde kurulan Sansür Heyetleri, postanelere gelen her türlü evrak ve paketi incelemek ve eğer içinde "muzır" bir unsur görülürse alıkoymak yetkisine sahiptiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm büyük ve önemli şehirlerinde kurulu bulunan yabancı postaneleri, her türlü yayını sorgusuz, sualsiz alıp dağıtmakta, ülkenin karasularında taşımacılık yapan irili ufaklı yabancı gemicilik şirketleri her türlü posta işlemini kolaylıkla yürütmekte olduklarından, böyle bir kontrolün başarılı olması beklenemezdi. Bu kontrol, Osmanlı Postanelerinin gelirlerinin azalmasına yol açmaktan başka bir işe yaramamıştı. Osmanlı Postanelerindeki yasaklar ve sansür yüzünden halkın daha rahat ve güvenli bir ortamda hizmet sunan yabancı posta şubelerine yöneldikleri görülmüştü. Yurtdışından gönderilen mektupların, basılan muhalif, süreli yayınların ülkeye girmesini kesin olarak önleyemeyen Sultan Abdulhamid, kapatamadığı yabancı posta örgütlerini değişik yollarla denetlemeye çalıştı. Postanelerin çevresine nöbetçiler, hafiyeler konuldu, buralarda çalışan ve Osmanlı tebaasından olanlar çeşitli gerekçelerle tutuklandı, sürgüne gönderildi. Ne var ki Ermeni mektupları ve Jön Türk yayınları bu kez de yabancı uyruklular aracılığıyla ülkeye girmeye başladı.

Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyılın başında ülkesine ve ülkesindeki haberleşme ağına hakim olma durumunu göstermesi açısından 1901 yılında meydana gelen bir olay, çok ilgi çekicidir. Sultan Abdulhamid 5 Mayıs 1901'de haberleşmeyi kontrol altına almak konusunda kesin sonuç almaya yönelik bir eyleme girişti; Avrupa'dan trenle Sirkeci istasyonuna gelen yabancı posta örgütlerine ait çantalara el kondu ve bunlar Yenicami'deki merkez postanesine götürüldü. Burada yapılan incelemelerde,

çantaların içinde mektupların yanı sıra, silah ve benzeri Osmanlı Devleti'ne girmesi yasak olan maddelerin de bulunduğu tespit edildi. Ancak İstanbul'daki yabancı elçiliklerin bu eyleme karşı çok sert bir tavır alması üzerine, Babıâli bir daha yabancı posta örgütlerinin işlerine karışmayacağına söz verdi.

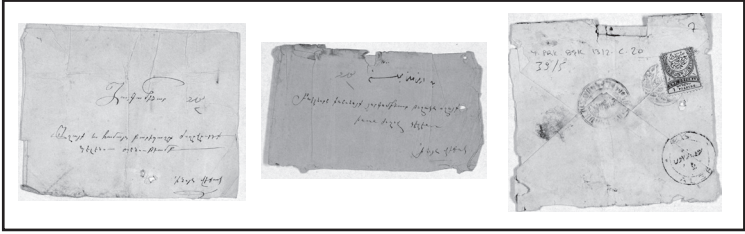
Osmanlı postaneleri dışında mektupların yabancı vapurlarla ülkeye sokulması meselesi, üstesinden daha zor gelinebilecek bir konuydu. Osmanlı Hükümeti, yerli ya da yabancı vapurların Osmanlı postanelerinden başka yerlere mektup taşımalarını önlemek için bir nizamname hazırlamış, gerekli düzenlemeleri, Posta nezaretinden alınan raporlar doğrultusunda ilgili tüm birimlere iletmışti. Osmanlı haberleşmesinin en önemli sorunlarından birinin mektup kaçakçılığı olduğu görülüyordu. Buna rağmen Osmanlı sahillerinde seyreden yerli-yabancı gemilerin kontrolden geçmeden mektup taşımaları çok sık görülen bir durumdu. Hatta bazı vapur şirketleri telgraf kaçakçılığı bile yapmaktan geri kalmıyordu.

Kanuni düzenlemelere göre, mektup kaçakçılığı yapan kişiden normal ücretin iki katı ücret alınıyor ve bunun yarısı kaçağı tutanlara veriliyordu. Diğer yarısı karşılığında da kaçak mektup ya da evrak üzerine sahibinin gözü önünde pul yapıştırılarak özel bir mühürle iptal ediliyordu. Limanlarda mektup alıp verdiği öğrenilen gemilerden ellerindeki postaya ait evrakı vermeleri isteniyor ve bunlar üzerine, ceza ücreti karşılığında bir pul ve pulun üzerine de ayrı bir mühür vuruluyordu.¹

Sultan Abdulhamid döneminin Ermenileri kontrol altında tutma çalışmaları, 1908 yılında Kanun-ı Esasi'nin resmen ilanından sonra, telgraf ve posta taşımacılığı ve matbuatın tamamının sansür muamelesinden muaf tutulmasından dolayı gevşedi. Ancak yine de devletin güvenliğini ilgilendirecek konularda denetleme

1 Tanju Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatı'nın Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, Ankara, 2005, s. 79; Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", *150. Yılında Tanzimat*, Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1992, s. 178.

Ermeni komitacılara ait mektup ve zarf örnekleri.

hakkı saklı tutuldu.² Meşrutiyet dönemi, ülke içi ve dışı zararlı yazışmaların sayısını bir anda çoğalttı, fakat özgürlük ortamı devlete bağlılığı değil ayrışmayı artırmıştı. Bu ayrışma Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bir çatışmaya dönüştü. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle birlikte 1 Ekim 1914'te yabancı imtiyazlarının (Kapitülasyonların) kaldırılmasıyla, yabancı posta örgütleri kesin olarak kapatıldı, posta ve telgraf gönderilerinde sansür uygulaması başladı. Olağanüstü koşulların yaşandığı bu yıllarda Posta ve Telgraf Nezareti, öncelikle İngiliz ve Fransız memurların görevlerine son verdi.

Savaş yıllarındaki casusluk yöntemleri genellikle, papazların haberleşmeleri, İtilaf devletlerine mensup olanların tarafsız ya da dost ülkelerden gelen mektuplara ayrıca varakalar iliştilirilmesi, asıl metindeki yazılar arasına limon suyuyla yazılar eklenmesi, zarfın üzerindeki pulların altına yazılar gizlenmesi, zarfın içinde tam orta kısmına ya da görünmeyen ek yerlerine mesajlar yazılması, Ermenilerin birçok hile geliştirerek Rusya ile haberleşmeye yönelmeleri şeklinde ortaya çıkmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde bulunan konsoloslar kendi ülkeleri ile Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlere ait postaları gerekli yerlere ulaştırdıkları gibi Anadolu'nun dört bir yanına dağılmış olan misyonerler de mektupların taşınmasında önemli

2 M. Bülent Varlık, "Bir Yarı-Sömürge Olma Simgesi: Yabancı Posta Örgütleri" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 6, İletişim Yayınları, İst. 1958, ss.1653-1656.

roller üstleniyorlardı. Osmanlı Devleti bu haberleşmelerden haberdar olmakla beraber ne zaman bu tür girişimleri önlemek istese başarısızlığa uğruyordu. Artık devletin haberleşme üzerindeki kontrolü kalkmaya başlıyordu. Ermeni ve Rum komitalarının karakterleri de bu tür mektuplaşmaların daha da yayılmasına ve çok sık kullanılmasına zemin hazırlıyordu.

2. Bölüm

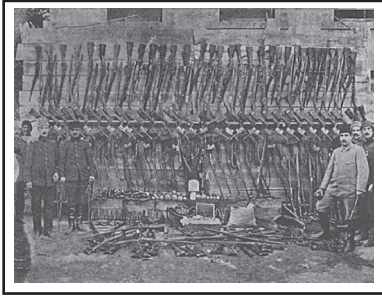

Yıkılan Bir Devlette Komitalar

Fransız İhtilali, Avrupa devletlerini olduğu gibi farklı milletleri bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'ni de derinden etkilemişti. Bu etki özellikle milliyetçilik ve ayrılıkçılık yönünden kendisini göstermişti. İhtilal menşeli olan milliyetçilik fikri XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı azınlıkları arasında yayılmış ve bağımsızlık hareketleri bunlar arasında baş göstermişti. Osmanlı Devleti elbette, milliyetçi akımlar sayesinde dağılan tek imparatorluk değildi. Ancak hem Rusya hem de Avusturya-Macaristan'da milliyetçi akımlar Osmanlı Devleti'ndeki kadar aktif ve hareketlerini silahlı eyleme dönüştürmüş değillerdi. 1804 Sırp ayaklanması ve özerkliği, ardından 1821-29 Yunan ayaklanması ve bağımsızlığı bu yönde etkilerde bulundu. Yunan bağımsızlığı, Osmanlı Devleti'ndeki diğer milletlerin olduğu kadar kültürel bir milliyetçilik halindeki Ermeniliğin de eyleme geçmesi için önemli bir örnek olmuştu.

Osmanlı Devleti'nde Sırp, Yunan ve Bulgar ayrılıkçı hareketleri Ermenilerden önce başladı. Osmanlı Devleti'ndeki milliyetçi hareketler, Balkan kavimlerinin ve Ermenilerin koruyucusu rolünü üstlenen Avrupa devletlerinin, özellikle Rusya ve İngiltere'nin teşvik ve yardımları ile ihtilalci bir karakter kazandı. Bu durum, birbirini takip eden bir etki ile Osmanlı azınlıklarının bağımsızlık hareketlerine girişmelerine ve birbirlerini etkilemelerine

Adapazarı'nda ele geçirilen çeşitli bombalar ve silahlarla bunların yapımı için gerekli aletler, komitanın önemli üyeleri, bomba yapımcıları ve dağıtımçıları gösterir fotoğraflar.

neden olmuştur. Bu hareketlerden etkilenen son grup, Ermeni cemaatidir. Yunan ve Sırp bağımsızlık hareketlerinde, daha sonra Bulgaristan'daki olaylarda görülen yöntem, her anlamda Ermeni Sorunu'nda da yer almıştır.

Osmanlı topraklarındaki ilk organize komita 1814 yılında Mora Yarımadası'nda Rumlar tarafından kurulan Filik-i (Etnik-i) Eteryay idi. Bu komita, Osmanlı ülkesinin önemli ticaret merkezlerinde örgütlenmiş ve kısa bir süre sonra silahlı eylemler gerçekleştirmeye başlamıştı. Komita, haberleşmeye çok büyük önem veriyor, mektuplaşmalarında şifreli kelimeler kullanıyordu. Bu mektuplaşmalarda, ziyade meşgul, sadrazamı; bi-garaz, padişahı; kaynana, Tepedelenli Ali Paşa'yı; insaniyet-perver, Rus Çarı'nı temsil ediyordu. Yunan komitalarının hareket tarzları, Avrupa'yı ve Rusya'yı etkileme yöntemleri değişmez bir gelenek oluşturdu: "Mağduriyetin temelini at, inşa et ve bunu Avrupa'ya abartarak aktar." Bugün de etkilerini yaşadığımız bu yöntemin izleri, silinmeyecek şekilde en şiddetli olarak Ermeni komitaları tarafından oluşturuldu.

Ermeni komitaları, Ermeniler arasında Türk düşmanlığının temelini atan ve bunu eyleme dönüştüren yapılanmalardı. 1880-1890 yılları arasında Rusya ve Avrupa'daki benzerleri örnek alınarak kurulan bu komitalar, amaçlarının gerçekleştirilmesi için programlarında eylem planlarını açıklamışlardı,

komitanın nasıl örgütleneceği ve çalışacağı bu programlarda açıklanmıştı. İtalyan Karbonarı, Rus Narodnik ve Yunan Etnik-i Eterya örgütleri gibi Ermeni cemiyetleri de hücreler şeklinde yapılanmışlar ve Osmanlı ülkesi içinde gizli bir teşkilatlanmaya gitmişlerdi. Bu gizlilik her şeyden önce iyi bir haberleşme ağını gerekli kılıyordu. Haberleşme, komitalar için eylemlerin planlanmasında ve uygulamasında, kısacası her aşamada hayati bir öneme sahipti.

1878 yılında imzalanan Berlin Anlaşması ile istenen federasyon elde edemeyen Ermeniler, ihtilal düşüncesine yöneldiler. Bu anlaşmanın yayınlandığı günlerde Ermeni Mizah yazarı Hagop Baronyan, Türklerden reformlar beklemeyi akılsızlık olarak niteliyor; *“Yüzyullardan beri Ermeni köylülerinin zenginlikleri ellerinden alınıyor. Yüzyullardan beri şikâyetler yazılıyor, fakat soygunlar yüzyullardan beri süre geliyor.”* diye yazıyordu. O, Ermenileri milli ağlayıcılar olarak niteliyor ve gülüyordu. *“Ağlamaya gerek yok, gözyaşı değil, kan dökmek gerek. Eksiklikler üzerine ağlamak en büyük yanlıştır; zavallülüğümüz üzerine gözyaşı dökmekle ispat ediyorduk ki, dökülecek kanımız yok demektir. Gözyaşı küçükler ve kadınlara özgüdür.”*³

Ermeni komitaları, ağlamayı bırakıp aksiyona dönen bu ruh üzerine doğuyordu. Osmanlı Devleti’ndeki ilk örgütlü Ermeni komitesi, 1885’te Van’da kurulmuş olan Armenakan idi. Bu komitanın fikir babası ise bir öğretmen olan Mıgırdıç Portakalyan’dı. Portakalyan, Van ve Tiflis bölgesinde Ermeni milleti uğruna büyük çalışmalar ve yönlendirmeler yapınca Osmanlı Devleti tarafından takibe başlanmış ve Marsilya’ya kaçarak burada *Armenia* isminde bir dergi çıkarmıştı. Berlin Anlaşması’ndan sonra Ermenileri silahlı mücadeleye davet eden eski Patrik Mıgırdıç Kırmıyan ve Portakalyan’ın Van’da kurmuş oldukları gizli Ermeni Yurttaşlar Birliği, Armenakan Partisi’nin temelini oluşturmuştur. Portakalyan’ın yetiştirdiği öğrencilerin kurduğu bu komitanın amacı, Ermenilere ihtilal vasıtasıyla

3 Antranik Çelebyan, *Antranik Paça*, İstanbul, 2003, s. 30.

Van'ın Rus ordusu tarafından işgalini kolaylaştırmak için isyan eden Ermenilerin Osmanlı askerlerine karşı siperlerde çarpışmaları.

kendi kendilerini yönetme hakkı elde etmekte. Yöntem olarak, Ermenileri örgütlemek, onlardan para yardımı almak, ihtilalci fikirlerin yayılmasını sağlamak, meşru müdafaa ruhunu onlara aşlamak, askeri disiplin içerisinde silah kullanmasını öğretmek, silah ve para desteğinde bulunmak ve gerilla kuvvetleri oluşturmaktı. Yöntemler kısmında dikkati çeken maddelerden biri ise genel bir ihtilal için dış dünyadaki şartların uygunluğuna yani büyük devletlerin ve komşu ırkların desteğini kazanmaya dikkat edilmesiydi.⁴

Portakalyan'ın kurduğu Ermeni Yurttaşlar Birliği tüzük ve genelgesi soru-cevap şeklinde hazırlanmış olup, sonradan kurulacak Armenakanların politik inancının temelini oluşturacaktı:

“Soru: Ermenistan’ı kim yabancılardan kurtaracak?”

Cevap: Kendisi, Ermeni ulusu, Ermenistan’ı yabancılardan temizleyecek.

⁴ Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*, Berkeley and Los Angeles: University of California, 1967, s. 100-103.

Soru: Hakiki Ermeni kimdir?

Cevap: Hakiki Ermeni, yürekten Ermenistan'ın bağımsızlığını isteyen ve onun için diüristçe çabalayanıdır. Geriye kalanlarsa çüürük ve işe yaramaz Ermenilerdir.

Soru: Ermenilerin asaletleri hangileridir?

Cevap: Ermeninin en önemli asaleti, kendi varlığını ve kanını Ermenistan'ın özgürlüğü için verilen kutsal mücadeleye adamaktır.

Soru: Sabah ve akşam Ermeni'nin duası ne olmalıdır?

Cevap: Ermeni, her uykudan uyanıdığında ve uyumadan önce yalnızca şu duayı etmelidir: Ey iyilik dolu Tanrım, bana Ermenistan'ı kurtarmam için yardım et. Ondandır başka hiçbir dua Ermeniyeye lâzım değildir.

Soru: Ermeniler'in ilahi sözleri nelerdir?

Cevap: Ermeniler'in ilahi sözleri sadece şu iki kelimedir; özgürlük veya ölüm.⁵

Armenakan komitasının ardından Patrik Kırımıyan ve Portakalyan'ın fikirlerinden etkilenen öğrenciler tarafından 1887'de Cenevre'de kurulan Hınçak Komitası, Ermeni sorununda isyanlar aşamasındaki en önemli rollerden birini oynamıştı. "Hınçak" Ermenice'de "çan sesi, çingirak" anlamına geliyordu. Bu komitayı kuranlar, yirmili yaşlarında olup hayatlarında Osmanlı Devleti'ne ayak basmamış, eğitim için Avrupa'ya gönderilmiş, hali vakti yerinde burjuva ailelerin, ideoloji olarak Marksizm'i seçmiş gençleriydi ve önemli bir kısmı Kafkas kökenli Ermeniydi. Anadolu gerçeklerinden habersiz bir grup genç, bağımsız ve hayallerindeki Ermenistan'ı kurmak için yola çıkmışlardı. Anadolu Ermenilerini bağımsızlık adına harekete geçirecek olanlar, daha çok eğitimli, Rusya'da ve Avrupa'da tahsil görmüş Ermenilerdi. Bunların Avrupa ve Rusya ile bağlantıları güçlü idi ve devamlı haberleşmek zorunda idiler.

5 Çelebyan, *Antranik Paşa*, s. 45.

Hınçak gönüllü çetelerinden Hamazasp çetesi.

Avetis Nazarbegyan, Marie Vardanian ve Gevorg Gharadjian tarafından hazırlanan ihtilalci Hınçak Komitesi'nin programına göre; mevcut düzen bir ihtilalle ortadan kaldırılmalı ve onun yerine ekonomik gerçeklere, sosyalizme dayanan yeni bir düzen oluşturulmalıydı. Partinin ilk hedefi Türk Ermenistanı olarak isimlendirdikleri Doğu Anadolu'nun siyasi ve milli bağımsızlığıydı. Hınçaklar bu bölgeye yoğunlaşmalı ve burada köle olarak yaşayan Ermenileri kurtarmalıydı. Bu hedefe varmak için kullanılacak metotlar ise propaganda, tahrik, terör ve teşkilatlanma idi. Tahrik ve terör, halkın cesaretini artırmak için gerekiyordu. Hükümete karşı gösteriler, vergi ödemeyi reddetme, reform talepleri, aristokrat sınıfa karşı kin yaratmak, tahrik kampanyasının başlıca yolları idi. Halk bu suretle düşmana karşı kıskırıtılacak ve düşmanın misilleme hareketinden de "kâr" sağlanacaktı.

Hınçak gazetesinin ilk sayısında şu satırlar okunuyordu:

"Bizler, Türkiye Ermenilerinin ezilmiş rubunu yükseltmeliyiz, geniş kitlelerin gözlerini açmalıyız, onlara yol göstermeliyiz. Halkın yaşam

Ermeni Hınçak Gönüllü Alayının İkinci Bölüğü, *Yeridassart Hayastan* (Genc Ermenistan) gazetesinden, 20 Temmuz 1915.

güvencesini sağlayabilmek ve özgür bir gelecek kurma mücadelesi için devrimci isyan hareketlerine destek olmalıyız. Bunlar olmaksızın günümüz dünyasında herhangi bir balkın hak elde etmesi sadece bir rüyadır. Savaşla özgürlüğünü elde edemeyen, ona layık değildir.”⁶

Hınçaklar, hükümet için çalışan Ermenileri, Türkleri ve bütün casuslar ile muhbirleri de yok etmeye yemin etmişti. Hınçak Komitesi, Süryani, Yezidi hatta Müslümanları dahi hareketin içine çekmeye çaba göstermişler, Makedon, Girit ve Arnavut ihtilalcilerle işbirliği yapmayı planlamışlardı. Ermeni Hınçak Komitesi, Osmanlı Devleti’nin tam anlamıyla alevler içerisinde kaldığı bir zamanda, Avrupalı devletlerin harekete geçerek küçük milletlerin haklarını koruyacaklarını ümit ediyordu. Böylece Türk, Rus ve İran Ermenileri tek bir sosyalist devlet çatısı altına alınabilecekti. Osmanlı Hükümeti’ne karşı genel bir ayaklanmanın ve Anadolu’da asayişin bozulmasının gerekliliğine inanıyorlardı.

6 Çelebyan, *Antranik Paşa*, s.51; Kamuran Gürün, *Ermeni Devyanı*, Ankara, 1983, s.170-171.

Ermeni sorununun isyanlar safhasında, Taşnak Komitesi'nin da çok önemli bir rolü vardı. Taşnaksütyun kelimesi Ermenice, federasyon manasına geliyordu ve özellikle Rusya'dakiler olmak üzere çeşitli Ermeni grupların bir araya gelmesiyle ortaya çıktığı için bu ismi almıştı. 1890 yılında Tiflis'te kurulan Taşnaksütyun, Avrupalı devletlerin dikkatlerini Ermeni sorunu üzerine çekebilmek için yürüttüğü ayaklanma faaliyetlerinin üssü olarak Rusya topraklarını kullanmıştı. Bu yüzden komita, Rusya'daki komita temsilcileri ile silah temini ve eylem planları için yoğun bir haberleşme faaliyeti içerisinde idi.

Taşnak Komitesi'nin parola haline gelmiş en önemli sloganı, *"Türk'ü, Kürt'ü, sözünden dönenleri, hafıye ve hainleri her yerde ve her türlü şartlar altında vur; öldür; intikam al"* şeklindeydi. Bu parola ile yola çıkan Taşnak Komitesi, Ermeni olaylarının en üst seviyeye çıktığı 1890'lı yıllarda Hınçak Komitesi ile birlikte Batı müdahalesini sağlamak için büyük çaba göstermişti.

Büyük çaplı Ermeni olaylarını başlatanlar önce Hınçaklar olmuştu. Hınçakların organize ettiği başlıca olaylar; Erzurum Olayı, Kumkapı Gösterisi, Sasun İsyanı, Babiâli Olayı ve Zeytun İsyanı'dır. Taşnakların organize ettiği başlıca olaylar ise, Osmanlı Bankası Baskını, II. Sasun İsyanı ve Yıldız Suikastı'dır. Büyük çaplı bu olayların dışında, özellikle 1895-96 yıllarında, Anadolu'nun hemen her bölgesinde, Hınçak ve Taşnakların öncülüğünde Ermenilerin bazı olaylar çıkardığı görülmektedir. Tüm bu olaylarda Hınçak ve Taşnak Komitelerinin eylem hazırlıklarında mektuplaştıkları ve organize bir şekilde çalıştıkları görülmektedir. Büyük çaplı olayların hemen hepsinde yabancı devletlerin konsolosları araya girmiş ve olaylara sebep olanlar, özellikle liderler, herhangi bir ceza almaksızın, yurt dışına gönderilmiştir.

Geniş tabanlı bir halk hareketi planlayan Ermeni cemiyetleri için örgütlenme çalışmaları çok önemliydi. Halk yığınlarını harekete geçirmek için eylemin uygulamaya geçirilmesi ve

propaganda bu anlamda gerekliydi. Komitaların mektuplaşmalarını bu alanda başlangıç noktasını oluşturuyordu. Ermeni komitalarının örgütlenmesi ve eylemleri için paraya ve silaha ihtiyaç vardı. Mektuplaşmalar, bir yandan da bu ihtiyaçların giderilmesi için gerekliydi.

Taşnak ve Hınçak komitalarının yazdıkları mektuplarda dikkate değer ifadeler bulunmaktaydı. Bu mektuplarda, “*yüzyıllardır köle durumunda olan Türk Ermenistanı’nın artık bağımsızlık istediği*” dile getiriliyordu. En dikkati çeken nokta ise “*ya özgürlük ya ölüm*”, “*Ermeni artık ıtırham etmeyecek, elinde silahla talep edecek*” şeklindeki ifadelerdi. Mektuplardan görüldüğü kadarıyla komitaların nihai amacı, Türk Ermenistanı’nın siyasi ve ekonomik özgürlüğü idi. Marks’ın, “*bir düzine program yerine, bir eylem daha önemlidir*” sözünden hareketle “*bir düzine silah sevk edecek çete, bir düzine programdan daha etkilidir*” diye düşünüyorlardı. Bu düşüncelerini gerçekleştirmek için haberleşme ağlarını genişleterek Anadolu köylüsünü harekete geçirmeye çalışıyorlardı. Ermeni komitaları, fedai kaydı ile işe başlıyor ve bu teşkilatlarını çok gizli bir surette uygulamaya koyuyorlardı. Komita üyelerinin ele geçirilen bir mektubunda şu dizeler yer almaktaydı:

“Taştan daha berk bir yüreğimiz olmalıdır/ Esir kalmak bizim için artık büyük bir ayıptır/ Ey kabraman Ermeni, artık uyanmalısınız/ hayatınızdan teşvik olunup kılıç ve silahlar ile alçak Türk’e karşı yürüyünüz/ Ya Rab kalbimize cesaret ver. Şöyle ki ismimiz ebediyen parlansın / Korkusuz, ileri yürüyelim/ Vatanımızın halini reddetmek silahımız olsun/ ve hedefimiz Ermenistan’ın hürriyeti/ yabut ölmesi olsun.”⁷

Hınçak Komitesi’na girecek olanların, komita nizamlarına mutlak surette inanmış ve uymuş olduklarını, istikametle hizmet edeceklerini beyandan sonra şu yemini etmeleri mecburi idi:

“Allah’a, namusuma ve dünyada benim için aziz ve kutual her şeye yemin ederim ki, Hınçak İhtilal Komitesi’nin takip ettiği emellere,

7 BOA. A.MKT.MHM., Belge No:536/24.

fikirlere, eylemlerin isabetli olduğuna inanıyorum. Ölüm saatime kadar yorulmayıp komitamızın bütün programını, milletimizin aziz davasında istediklerini, bana verilecek vazifeleri daimi surette ve tam bir sadakatle yerine getireceğime, barbar Türk'ün millettaşlarının boynunda asılı duran boyunduruğunu kırmayı başaruncaya kadar çalışacağıma yemin ederim. Bu yeminimde sadık kalacağım."

Fedai olabilmenin en önemli şartlarından birinin, İncil üzerine yemin etmek olması, cemiyetin dini yönünü ortaya koyuyordu. Bu yemin, çete reislerinin huzurunda icra edilirdi. Her yeni aza, komita sandığına on beş kuruştan on beş liraya kadar para vermeye ve kendi hesabına hiç olmazsa bir rovelver tedarik etmeye mecburdu. Hınçak İhtilal Komitası, amele ve köylüler arasında bir ihtilal ve harp teşkilatı yapmıştı. Bu suretle bir ihtilal ordusu hazırlamaya çalışmıştır. Komitanın her yerin icaplarına, özelliklerine göre aralarına kadınları da alabilmek üzere ihtilalci bölükleri, onar beşer kişilik çeteleri, beş çetenin bir amiri vardı, yüzbaşılar, iki elli başının amiri idiler. Komita nizamnamesine göre, Ermeni istiklali yolunda ihtilalin muvafakiyeti için her vasıta meşru idi.⁸

Komitalar üç gruptu: Birincisi okul öğretmenleriyle seçkinlerden oluşup fesat organizasyonlarına ait görüşmeler yaparak alınan kararları uygulamaya; ikincisi kilise papazlarıyla güvenilir kişilerden oluşup yardım toplamaya, üçüncüsü de okullardan mezun fedai gençlerle hamal ve rençper bekârlardan oluşup fesat cemiyetlerinin sırlarını hükümete ihbar edenlerle yardımda bulunmaktan kaçınanları gizlice ölümle tehdide memurdu. Üç ayrı grup olmakla birlikte çok sayıda fertlerden meydana gelen bu komitalar büyük bir gayretle amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktaydılar. Özellikle Rusya ve İngiltere, bu Ermenilerin faaliyetlerini el altından desteklemekte, kendi ülkelerinde bu tür faaliyetlerde bulunan Ermenileri teşvik etmekte idiler.⁹

8 Süleyman Kani İrtem, *Ermeni Mecelesinin İyiyüzü*, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, İst., 2004, s.16-20.

9 *Omanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890)*, I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2004, s. 230-232.

Bu teşkilata sahip Ermeniler, 1895 yılında Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde eş zamanlı ayaklanmalar çıkardılar. Ermenilerin bu dönemde çıkardıkları olayları görmek bu teşkilatın gücü hakkında yeterli bilgiyi vermektedir:

- 16 Eylül 1895 Zeytun (Süleymanlı)
- 29 Eylül 1895 Sivas, Divriği
- 30 Eylül 1895 Bâb-ı Ali olayı
- 2 Ekim 1895 Trabzon
- 6 Ekim 1895 Elazığ, Eğin
- 7 Ekim 1895 Kayseri, Develi
- 9 Ekim 1895 İzmit, Akhisar
- 21 Ekim 1895 Erzincan
- 23 Ekim 1895 Trabzon
- 24 Ekim 1895 Zeytun ayaklanması
- 25 Ekim 1895 Gümüşhane
- 25 Ekim 1895 Bitlis
- 26 Ekim 1895 Bayburt
- 27 Ekim 1895 Maraş
- 29 Ekim 1895 Urfa
- 30 Ekim 1895 Erzurum
- 2 Kasım 1895 Diyarbakir, Siverek
- 4 Kasım 1895 Malatya
- 7 Kasım 1895 Elazığ, Harput
- 9 Kasım 1895 Elazığ, Arapgir
- 15 Kasım 1895 Sivas
- 15 Kasım 1895 Sivas, Merzifon
- 16 Kasım 1895 Antep
- 18 Kasım 1895 Maraş
- 22 Kasım 1895 Muş
- 3 Aralık 1895 Kayseri
- 3 Aralık 1895 Yozgat
- 1895- 1896 Zeytun

Kafkasya'da Osmanlılara karşı savaşan ve girdikleri bölgelerde Müslüman halka aklın alamayacağı ölçüde zulüm ve kötülük eden Hınçak gönüllü çetelerinden bir grup, Azk gazetesi, 2 Mart 1913.

Bu farklı şehirlerde aynı anda olaylar çıkarmak, Ermeni komitalarının geniş bir haberleşme ağına ve yeteneğine sahip olduklarını gösteriyordu. Ermeniler bu eylemleri gerçekleştirirken nasıl yazıştılar? Bu sorunun cevabı, bizi Ermeni sorununun farklı bir boyutuna götürecektir.